

Foto: Diederik Sleurink

Mei 2014

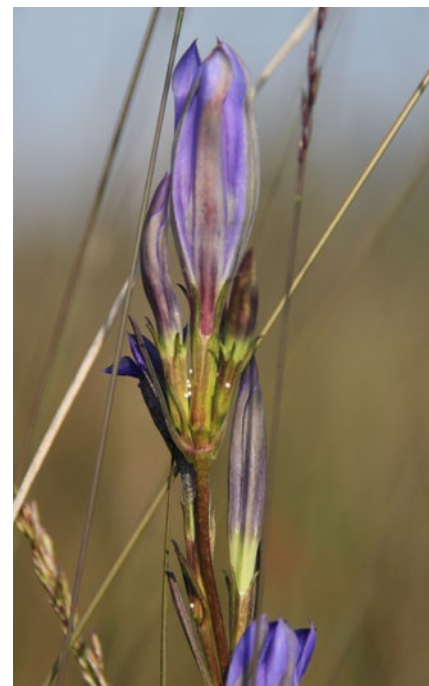
Gescheperde schaapskuddes in het heidebeheer: handvatten voor de praktijk

Gescheperde begrazing met schaapskuddes is al eeuwenlang onlosmakelijk verbonden met het heidelandschap. De toeristen en de recreatiesector zullen het zeer waarderen wanneer dat ook in de toekomst zo blijft. Maar in het natuurbeheer staat de gescheperde begrazing ter discussie. In de afgelopen drie jaar is onderzoek uitgevoerd waarin belangrijke stappen zijn gezet in een ecologische onderbouwing van de meerwaarde van gescheperde begrazing op de heide. De daaruit voortvloeiende praktische implicaties voor het beheer zijn hieronder in richtlijnen samengevat.

Heterogeniteit en terreingrootte

Schape grazen selectief. De sturing van de herder kan die selectiviteit in ruimte en tijd verder beïnvloeden. De contrasten tussen meer of minder begraasde plekken kunnen worden versterkt door plekken niet, of juist vaker te bezoeken. Of de contrasten kunnen worden afgezwakt door weinig begraasde delen extra te beweiden en kort begraasde plekken met rust te laten. De uiteindelijk gerealiseerde graasdruk is een afweging van beheerdoelen, voedselbehoefte van de kudde en praktische uitvoerbaarheid.

- ✿ In grote terreinen kunnen door gescheperde begrazing soortenrijke gradiënten in graasdruk ontstaan, van de stal tot aan de uithoeken van het gebied. Kleinere gebieden kunnen beter in rotatie worden begraasd, eventueel met een deel van een kudde. Kwetsbare terreindelen – met bijvoorbeeld klokjesgentianen en gentiaanblauwtjes – kunnen in de zomermaanden tijdelijk worden uitgerasterd.

Effecten op flora en fauna

Bij het beoordelen van effecten van beheermaatregelen op flora en fauna, is het belangrijk om onderscheid te maken tussen soorten van jongere heidestadia en soorten van oudere stadia. Voor een complete soortengemeenschap van de heide is de hele variatie van jonge, tot oude en zelfs vergraste heide nodig.

- ✿ Soorten van jonge heidestadia profiteren van een intensiever beheer. Dit zijn bij de planten bijvoorbeeld kleine zonnedauw, moeraswolfsklauw en bruine snavelbies, en bij de fauna veelal warmteminnende soorten als knopspretje, zandloopkevers, heideblauwtje en heivlinder.
- ✿ Soorten van oudere en zelfs vergraste heide zijn onder meer adder, levendbarende hagedis, heidesabelsprinkhaan, moerassprinkhaan en gentiaanblauwtje, maar ook veenmossen en strooiselafbrekende paddenstoelen. Deze soorten zijn kwetsbaar voor intensieve begrazing en voor plaggen. Voor deze soorten is het belangrijk dat delen van terreinen niet, of zelden worden begraasd, en dan buiten de activiteitsperiode van deze soorten.
- ✿ Via de mest en in de vacht transporteren schapen grote hoeveelheden zaden (en zelfs dieren). Dat zorgt voor uitwisseling van planten tussen gebieden. Dat is uiterst waardevol om versnippering van populaties op te heffen, maar kan ook leiden tot de onwenselijke aanvoer van soorten van voedselrijke milieus. Om dit te voorkomen, is het belangrijk om de volgorde van te begrazen terreinen goed af te stemmen, zodat geen bloeiende voedselrijke weiden worden bezocht voordat een kudde op de heide gaat grazen.

Foto: Michiel Wallis de Vries

Veterinaire behandeling

- ✿ Preventieve ontworming is in principe onnodig en onwenselijk. Voor zover behandeling nodig blijkt, moet deze buiten het terrein plaatsvinden.
- ✿ Ook verdere veterinaire behandeling moet in principe plaatsvinden buiten de natuurgebieden.

Foto: Michiel Wallis de Vries

Combinaties met andere maatregelen

- ✿ Het heidebeheer van vroeger bestond niet alleen uit het hoeden van schapen, maar ook uit bijvoorbeeld plaggen, kappen en akkeren. Ook in het moderne natuurbeheer blijft een combinatie van maatregelen nodig voor het behoud van de kenmerkende flora en fauna.
- ✿ Binnen een gebied is het raadzaam om de schaal waarop de maatregelen worden uitgevoerd te verkleinen, naarmate deze ingrijpender zijn. Zo kan plaggen bijvoorbeeld speciaal kleinschalig worden gericht op plaatsen waar verjonging van natte heide of klokjesgentianen een knelpunt is. Chopperen kan eveneens op beperkte schaal worden uitgevoerd. Wanneer blijkt dat herstel sneller optreedt dan na plaggen (wat nog moet worden aangetoond), kan deze maatregel op grotere schaal worden ingezet dan plaggen. Druk-begrazing kan vervolgens op nog grotere schaal worden toegepast, mits het terrein groot genoeg is om delen buiten de begrazing te houden.
- ✿ Plaggen van heide is een zeer ingrijpende maatregel. Chopperen is dat in iets mindere mate doordat de organische bodem deels behouden blijft. Druk-begrazing heeft minder impact op de aanwezige flora en fauna, maar heeft gedurende de uitvoering zeker ook negatieve effecten op de fauna. Herstel van faunagemeenschappen kan na drukbegrazing echter beduidend sneller verlopen, aangezien hier geen vegetatiesuccessie aan vooraf hoeft te gaan.

Foto: Gerrit Tuijnstra

- ❁ Wanneer heide geplagd wordt, is aanvullend eenmalig bekalken een gunstige maatregel. Bekalken lijkt ook gunstig te zijn voor gechopperde, vochtige heide. Mogelijk geldt dat eveneens voor alleen begraasde heide, maar daarvoor moeten eerst de langetermijneffecten uit lopend onderzoek worden afgewacht.
- ❁ Opslag verwijderen kan mede door de herder worden gedaan als de kudde wat langer op eenzelfde plek verblijft. Het in de voorafgaande winter terugzetten van aanwezige opslag vergroot het effect van drukbegrazing op de hergroei. Effect op de opslag is er echter alleen wanneer er ook voldoende gras te eten is, omdat de schapen niet alleen van opslag kunnen leven.

Herstelbeheer

Bij een sterke mate van vergrassing kan herstelbeheer wenselijk zijn en zijn er verschillende opties mogelijk. Hieronder in volgorde van minder tot meer ingrijpend.

- ❁ Drukbegrazing is vooral wenselijk als kwetsbare soorten of archeologische en bodemkundige waarden nadrukkelijk gespaard moeten worden, en er een geleidelijker omvorming wenselijk is. Ten opzichte van reguliere begrazing is drukbegrazing vooral wenselijk om vergrassing effectiever terug te dringen. In de volgende paragraaf zijn nadere richtlijnen voor toepassen van drukbegrazing opgenomen.
- ❁ Maaien kan zeker worden overwogen als voorbereiding op drukbegrazing in vergraste heide. De hergroei van de vegetatie is voor de schapen aantrekkelijk om te begrazen.
- ❁ Chopperen is te overwegen bij sterkere vergrassing en wanneer een groot-schaliger uitvoering aan de orde is dan wenselijk is bij plaggen (> 500 m²). Chopperen verlaagt de resterende buffering en mineralen minder dan plaggen, maar aanvullende bekalking is wenselijk om de verzuring van ammonium teniet te doen. De gevolgen van chopperen op natte heide zijn voor de langere termijn nog niet goed bekend, dus geldt het daar als experimentele maatregel die nog terughoudend moet worden toegepast.
- ❁ Plaggen is effectief in zeer soortenarme en verzuurde situaties wanneer aanvullend wordt bekalkt en zeer kleinschalig wordt gewerkt. Dit kan machinaal, maar ook met inzet van vrijwilligers (Blauwe brigades). Omdat plaggen zo'n ingrijpende maatregel is, is veel randlengte vereist om herkolonisatie door flora en fauna te bespoedigen en de gunstige effecten van de overgangen tussen oude en jonge heide uit te buiten. De organische laag kan – vooral op wat drogere locaties – beter niet geheel worden verwijderd, omdat dit het herstel bemoeilijkt en de gevoeligheid voor droogte vergroot. Ook heeft het de voorkeur om hoogtegradiënten in de plagstroken mee te nemen. Dat voorkomt niet alleen verzuring in 'badkuipjes', maar kan ook calamiteiten opvangen in extreem natte of droge jaren. Zowel machinaal als met de hulp van vrijwilligers worden goede resultaten geboekt.

Richtlijnen voor drukbegrazing

Drukbegrazing is een vorm van begrazing waarbij – geschepd of in een tijdelijk raster – een verruigde of vergraste vegetatie gedurende een korte periode volledig kort wordt afgegraasd in een dichtheid van minimaal 500 graasdagen/ha/jaar voor schapen.

Foto: Diederik Sleurink

Foto: Michiel Wallis de Vries

Foto: Michiel Wallis de Vries

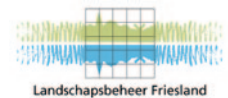
- ❁ Drukbegrazing kan kleinschalig worden uitgevoerd op oppervlakten van een halve tot enkele hectaren. Groter is niet wenselijk, om negatieve effecten op soorten van oudere heidestadia te beperken en herkolonisatie te bevorderen. Bij een gescheperde kudde kan de intensiteit beter worden gestuurd.
- ❁ Probeer de inzet van drukbegrazing in een terrein te variëren in tijd en ruimte. Neem jaarlijks hooguit steeds 1/3 deel in drukbegrazing en verplaats deze – als hij voldoende effect heeft opgeleverd – naar een ander deel van weer hooguit 1/3 van het terrein. Het resterende deel dient gedurende deze reeks van jaren buiten de drukbegrazing te blijven. Dat gebied komt pas aan de beurt wanneer het eerste drukbegaasde deelgebied voldoende is hersteld. Zo is er in ieder jaar een voldoende refugium aanwezig voor soorten die voor drukbegrazing kwetsbaar zijn.
- ❁ Bij sterke vergrassing kan bij inzet van schapen een intensiteit worden aangehouden van 1.000 tot 1.500 graasdagen/ha/jaar gedurende het groeiseizoen. Die intensiteit kan over een reeks van jaren worden afgebouwd. De begrazing kan in één of twee rondes in een jaar worden uitgevoerd, maar de tweede beurt moet bij voorkeur plaatsvinden voordat pijpenstrootje in bloei schiet (omdat de voedingswaarde dan vermindert en schapen dan minder grazen).
- ❁ Raster in gebieden met gentiaanblauwtje de belangrijke gentianenpopulaties zo nodig tijdelijk uit in het groeiseizoen (half juni-eind augustus). Dat geldt uiteraard ook voor andere kwetsbare en bedreigde soorten als valkruid en heidekartelblad.
- ❁ Zorg als beheerder voor goede afspraken over uitvoering, om drukbegrazing alleen uit te voeren op gekozen plekken, op afgesproken tijdstippen en met de overeengekomen veebezetting.
- ❁ Het opnemen van enkele geiten in een schaapskudde (voor het bestrijden van opslag) of heidekoetjes (voor minder selectieve vraat aan pijpenstrootje en meer vertrapping van een dichte grasmat) is een optie die aandacht verdient.

Inventarisatie en monitoring

- ❁ Een goed afgewogen terreinbeheer vereist voldoende kennis van de aanwezige natuurwaarden. Daarom is het allereerst aan te bevelen de voorkomende soorten in beeld te brengen. De flora van hogere planten en (veen)mossen en de fauna van reptielen, dagvlinders en sprinkhanen vormen daarvoor vaak een goede ingang, omdat informatie van deze groepen of reeds aanwezig is, of makkelijk verkregen kan worden.
- ❁ Een goede terugkoppeling van de resultaten van monitoring van flora en fauna op het beheer, is nodig voor ‘beherend leren’ en voor de keuze om al dan niet bij te sturen.

provinsje fryslân
provincie fryslân

Deze **handvatten voor de praktijk** zijn een beknopte samenvatting van het rapport: *Effecten van de inzet van gescheperde schaapskuddes bij het heidebeheer in Friesland*, van Wallis de Vries, Bobbink, Brouwer, Huskens, Verbaarschot, Waasdorp & Vogels. Rapport VS2014.004 (2014). De Vlinderstichting, Wageningen / Onderzoekscentrum B-Ware, Nijmegen / Stichting Bargerveen, Nijmegen.

Foto: Diederik Sleurink

